

KATKA ZUPANČIČ:

BELA KRAJINA

Belokranjci doma in na tujem

BELA KRAJINA je takorekoč odrezana od sveta naravnim potom: na dveh straneh obkrožena z gorovji — Gorjanci in Kočevskimi hribi — in na ostalih pa z reko Kupo. Do svetovne vojne je bila kolikor toliko prepuščena sama sebi, in temu se je zahvaliti, da je ostal slovenski jezik v Beli Krajini najbolj čist in da so narodne noše in narodni običaji preživeli noše in običaje drugih slovenskih pokrajin.

Belokranjci govorijo svoje posebno slovensko narečje, ki ga ni mogoče zgrešiti. Je lepo in bogato. Ima veliko oblik, ki izvirajo iz staroslovenskih besednih korenov — zato ga slovenski jezikoslovci z vneto proučujejo. Razni zbiratelji so zbirali in še zbirajo belokranjske izraze in bajke, navade in običaje.

Oton Župančič, prvak slovenskih pesnikov in sin Bele Krajine, črpa iz bogatega besednega zaklada svoje ožje domovine, koji je postavil v svojih pesmih nesmrten spomin. Albin Čebular, eden najmlajših slovenskih pesnikov, ki je po svojih delih znan čitateljem "Družinskega koledarja", "Mladinskega lista" in mnogih revij in listov, je zbral že mnogo zanimivega gradiva o Beli Krajini.

Belokranjsko narečje pa ima tudi več hrvaških izrazov; posebno ob hrvaški meji se opazi, kako se preliva hrvaščina v slovenščino in obratno. To ni nič čudnega, če pomislimo, da so bili Belokranjci svoje čase v mnogo ožjih odnosih z brati Hrvati kot pa z ostalimi Slovenci; saj jih je ločila le Kupa od njih.

O zgodovini Bele Krajine ni baš mnogo znanega. Ker je bila po svoji legi ločena od sveta, so zgodovinarji — kot Valvazor — ali popolnoma pozabili na ta skriti kotiček ali pa ga s par besedami odpravili. In vendar ima Bela Krajina zanimivo zgodovino, kot pričajo številni zgodovinski ostanki.

Rimljani so imeli v Beli Krajini svojo vojaško postojanko in preko nje je peljala važna rimska cesta. Sledove te rimske ceste so našli pri Petrovi vasi, okraj Črnomelj, komaj streljaj od rimskega svetišča, posvečenega bogu Mitri. Ostanke Mitrovega svetišča še stoje v mali, s skalami obdani soteski in obrasli z drevjem in grmičevjem. Par sto korakov nad Mitrovim svetiščem pa stoji skrita med konstanji najstarejša belokranjska cerkva sv. Jurija. Tudi na Kučerju pri Podzemlju se poznajo ostanki rimskega svetišča, kjer so opravljali daritve bogu Silvanu. Ostanke takih svetih in gradišč se dobi tudi drugod po Beli Krajini.

Pa ko že govorimo o svetih, naj omenimo tudi belokranjsko božjo pot: "Tri fare", kakor imenujejo radi treh cerkva to romarsko svetišče nedaleč od Metlike. Tiste tri cerkve so prinesli — kakor sušaško romarsko cerkvico — angeli, toda odkod so jih pricitali, tega ne vem. Če hočeš, da ti bo tvoja srčna želja uslišana, moraš laziti po golih kolenih okoli vseh treh cerkva. Kakor na drugih božjih potih — na Žežlju itd. — je tudi tu veliko letno proščenje, z običajnimi vinotoči, pečenimi janjci in kramarskimi šotori, streljanjem s topiči in ljubimkanjem za grmiči. Če je Marija odgovorna za nezakonske otroke in morebitne spolne bolezni, ob takih prilikah spočete, pa ne vem.

Kako dolgo so bili Rimljani v sedanji Beli Krajini, ni znano. Slovani so prišli v 6. stoletju — za stalno. Dolga stoletja kasneje je imela druge tuje goste pri sebi, in sicer Francoze, ki so imel utrjeno postojanko na griču nad Črnomljem in ki so v Gradcu topili železno rudo ter vliвали topove. No, Francozi niso dolgo uživali belokranjskega gostoljubja in pustili niso drugih sledov kot nekaj bajk in par malih Francozkov. — Da se Turki na svojih pohodih niso ogibali Bele Krajine, se razume.

Dobila pa je še druge goste, ki so se kar udomačili. Tako so prišli leta 1350 na Dolenjsko Kočevrji, ki so se naselili po gozdnatem in večinoma hribovitem svetu, koder žive še danes. To so bili frankovsko-turinški kmetje, ki so se uprli nemškemu cesarju in češkemu kralju Karlu IV.; za kazen so izgubili svoje imetje in prostost. Karel IV. je podaril par sto upornikov z ženami in otroci vred Ortenburžanom, ki so jih naselili na svojem ogromnem gospodstvu, ki je segalo deloma tudi v Belo Krajino. Avstrija je bila jako dobra mati za Kočevrje; v marsičem so uživali prednosti pred Slovenci. Tako se je kmalu po lepih belokranjskih vinorodnih goricah šopirilo par 'schulvereinskih' šol. V teh šolah, ki seveda niso več 'schulvereinske', se danes uče mladi Kočevrji slovenščine, in ker niso trde glave, govorijo že lepo slovenščino. Najbrže jih mučijo še s cirilico!

Nekaj sedanjih belokranjskih prebivalcev je prišlo z Balkana, odkoder so pribežali pred Turki. Med Poljanci je, kakor znano, več potomcev teh pribežnikov, a danes značijo to le še imena. Tako imamo v poljanski dolini vespole Fuginov (fugire-bežati), tudi Bižale (bežati) poznamo. Pri enemu teh Fuginov pravijo še danes pri "Begovih" — njih prednik je bil beg.

Vlahi, ki so kompaktno naseljeni na pobočju Gorjancev nad Kupo in na Bojancih, pa se še do danes niso prilagodili in porazgubili med domačini. Ostali so pravoslavni in ohranili svoje stare navade in običaje. — Marsikateri je najbrže slišal izraz "šokec" in si je mogoče mislil, da je to psovka. V resnici pa je to povsem nedolžna beseda, s katero so se ločili stari domačini od južnih priseljencev. Priseljenci so delali znak križa z iztegnjeno roko, dotikaje se čela in leve ter desne strani prs. Domačini pa so se prikrižali s palcem na čelu, ustih in prsih, pri tem stiskaje ostale prste v pesti — Belokranjec pravi v šaki, odtod "šokec".

* * *

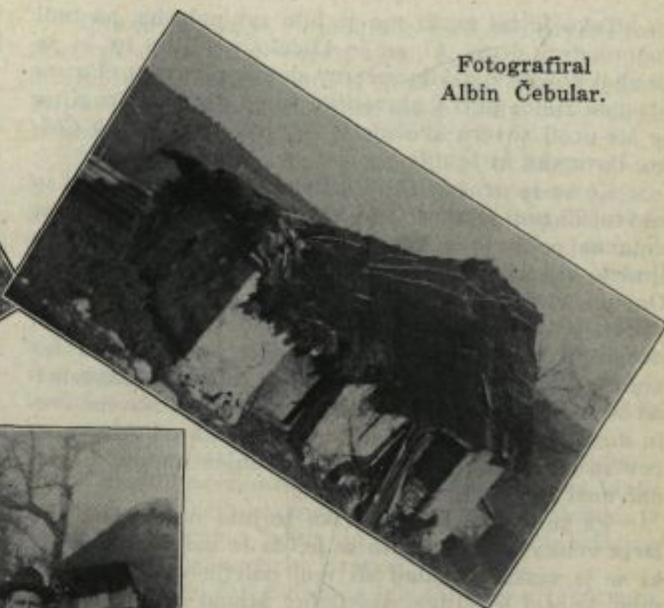
Bela Krajina je solčna; podnebje milo. To ima velik vpliv na značaj tega ljudstva: Belokranjci so poznani kot živahen in gostoljuben narod. Kakor ljubijo svojo grudo, svoje tople hribočke in gričke, svoje skrbno negovane vinograde, vendar jim žilica že od nekdaj ni dala miru, da ne bi pogledali v tuji svet. Kajpada je imela tudi potreba svojo besedo zvrven. Tisti, ki pozna kraški svet (in Bela Krajina je kraška), ve, da kraška tla niso posebno hvaležna kmetovalcu, posebno onemu ne, čijega svet leži višje in ne v ravnini. Zato je bil marsikateri Belokranjec primoran, iti iskat kruha v tujino.

SLIČICE IZ BELE KRAJINE

Fotografiral
Albin Čebular.

Zgoraj:
Ako ni gospodarja doma.

Zgoraj:
Pečat ameriškega dolarja.

V sredi spodaj:
Pogled na Stražnji vrh
pri Črnomlju.

V sredi:
Pristni Belokranjec, na
potu iz zidanice.

Na razvalinah
Podturnskega gradu.

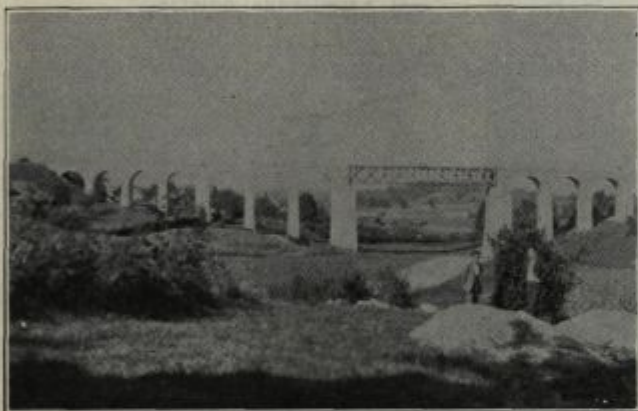

Zapuščena
Štalcarkina koča.

Tako je šel ta, ki mu je bilo res potreba, pa tudi marsikateri drugi, ki ga je klicalo v tujino in ki se je zbal dolgih zimskih večerov doma, po svetu. Pa sta šla pod zimo: prvi v slavonske šume drvarit, drugi pa je šel proti severu krošnjarit — "havzirat" — na Češko, Bavarsko in še dlje.

Ko so se vračali ptiči selivci spomladi domov, so se vračali tudi ti drvarji in krošnjarji, se oprijeli zopet dela na polju in v vinogradu ter sanjali o krajih in ljudeh, ki so jih videli na "Pemskem" in "Pajerskem". Oni pa, ki so drvarili v Slavoniji, so znali mnogo povedati o — zimi in mrazu; zato so sčasoma opustili drvarjenje ter se tudi raje napotili proti severu ter tam prodajali svojo pisano robo. V tujini so tenkoslušna belokranjska ušesa slišala marsikaj o "novem svetu onstran velike luže". In ko si je zbral nekoliko novcev za "strošek", se je naš Belokranjec napotil pogledat novi svet onstran Atlantide.

Pa se je začelo! Amerika je bila daleč, moč dolarja velika — in zgodilo se je, da je naš Belokranjec, ki se je vsako spomlad ali vsaj poletje vračal na svoj dom, izostal leto, dve, desetletje. Mnogi so se in se še vračajo pohabljeni in bolani, da umro v domovini.

Fot. Jakob Zupančič

Železniški viadukt na Otavcu.

Večina pa se nikdar ne vrne. Češka in Bavarska nista odtujili Belokranjcev, Amerika jih je. V Chicagu je zdravnik Tomec, sin belokranjskega priseljenca, ki ne ve, da je slovenske krvi. Polno jih je. Prinesli so v Ameriko zdravje, krepke mišice, trdno voljo — vse to je Amerika vzela in ni plačala po vrednosti. Potisnila je marsikaterega Belokranjca globoko pod zemljo in v prašne tovarne; njega, ki je vedno ljubil naravo, ki se je vedno kretal na prostem, je okovala.

Amerika je pritiskala globokejši pečat na Belo Krajino kot na katerikoli drugi del Slovenije. Kajti iz Bele Krajine so prihajali prvi priseljenci in prihajali so v večjem številu kot od drugod. Saj je skoro ni danes belokranjske hiše, ki ne bi imela koga v Ameriki. In koliko je belokranjskih hiš, ki stoje prazne, se podirajo, razpadajo! Sličici: — razpadajoči hlev in podirajoča se gospodarska poslopja — govore glasnejše kot vsaka beseda. "Štalcarkina koča" ni edina v Beli krajini: v njej je živela stara ženica, ki je hodila dlnariti h kmetom ter je živela skrajno borno življenje. Nekdaj je gospodinjala v lepi kmetijski hiši, a mož in sinovi so šli za srečo v Ameriko, ki jih je pogoltnila; starka pa je v borni koči čakala na svoje drage in dočakala je — smrt. Slika z blatom ometane kočice, pred

katero stoji kočarica, predstavlja tudi poglavje v zgodbi o "obljubljeni deželi".

* * *

Med prvimi slovenskimi naseljenci, ki jih našteva Jože Zavertnik v "Ameriških Slovencih", naletiš skoro izključno na same Belokranjce: Vertini, med njimi škof Janez Vertin; Kure iz Svibnika; Janez Stonič st., ki je bil poročnik v ameriški državljanski vojni; Jože Gorše, prvi slovenski naseljenec v Chicagu in prvi — ter doslej menda edini — slovenski milijonar (v dolarjih); škof Stariha; Jakob Zupančič st., prvi slovenski poštar v Ameriki; Tomec, Pešel, Žagar, Černič, Rožič, tovarnar Turk, Štalcar, Malnerič, Kočevar, Štukelj, Rupe, in ameriškim Slovincem dobro znani bratje Jacob, France in Janez Stonič. Bilo je brez dvoma še mnogo drugih, toda njih imena nam niso znana. Ivan Molek, naš plodonosni delavec na slovenskem leposlovnem polju v Ameriki, je tudi Belokranjec.

Najbrže je ni slovenske naselbine v Ameriki, v kateri ne bi bili zastopani Belokranjci, par naselbin — Joliet, Calumet — pa je pretežno belokranjskih. Zanimivo je zlasti, da ti belokranjski rojaki govore prav lepo belokranjsko narečje, pa četudi bivajo v tej deželi že dolga leta, ali pa so bili celo tu rojeni.

* * *

Tik pred svetovno vojno je dobila Bela Krajina svojo železnico, ki je Avstrija seveda ni zgradila iz ljubezni do Slovencev, temveč iz vojaških razlogov; tekom svetovne vojne je belokranjska železnica igrala veliko vlogo. Ta proga je takorekoč odprla belokranjski kotiček in otvorila je novo življenje za njegove prebivalce. Izborna belokranjska vina in druge poljske pridelke ter živino izvažajo ne samo v Ljubljano in Karlovac, temveč tudi v sosedne države. Bela Krajina je precej bogata na gozdovih. Žal, da izkoriščajo te gozdove večinoma tujci, predvsem Židi, dočim se podjetni domačini bore za svoj kruh v Ameriki. Njen les gre v Italijo in celo na Grško. Mogočne gozdove pri Adlešičih so na ozkotirni železnici že skoro izvozili na kolodvor v Črnomlju. Miklarske gore štrle že gole proti nebu — dokaz brezbriznosti vlade, ki se ne zmeni, da bi se izsekani svet sproti pogozdoval in se tako preprečilo, da bi burja ne napravila istega, kar je napravila s Krasom, ko so Benečani porabili ves les za svoje stavbe. Sedaj grade iz Črnomlja mimo Talčjege vrha ozkotirno železnico v mogočne gozdove zadaj za Planino. Za dvajset let, računajo, bo dovolj lesa za sekanje in dovolj dela za domačine in druge. Kaj bo potem, se menda nihče ne zmeni.

Belokranjska železnica vodi iz Novega mesta mimo Uršnih sel in Rožnega dola skozi dva kilometra dolgi predor, iz katerega pridrdra vlak sredi med semiškimi vinogradi, in pred teboj leži razprostrta Bela Krajina v vsej svoji lepoti. S potuje Semič se vije vlak po gorskem pobočju med ručevskimi vinogradi ter postoji za trenotek na postajališču Sela pri Otavcu in nato zavije preko mogočnega otavskega viadukta proti Črnomlju, belokranjski prestolici. Prihodnja postaja je Gradac, zraven Podzemlja, nato Dobravice in Metlika, prijazno mestece; še ena postaja — Rosalnica — pa zdrdramo po dolgem mostu preko široke Kupe, in v Bubnjarcih smo, na Hrvaškem. Mimo starega Ozalja nas popelje vlak v Karlovac, odkoder vede železna cesta v Zagreb na eni in v Reko na drugi strani.

Kakor ostala Slovenija, tudi Bela Krajina ne zaostaja, kar se napredka tiče. Ne samo v mestih, temveč tudi v vaseh najdeš lepe, moderno opremljene hi-

še. Gospodarska poslopja in kleti so urejena času primerno. Slamnate strehe so že redke; nameščene so z opeko. Pogled na vinorodne gorice (glej sliko: "Pogled na Stražnji vrh") je zanimiv: pod vznožjem gora se vrste male, z drevjem obdane vasice s cerkvico v sredi, na pobočju pa se raztezajo skrbno negovani vinogradi s prijaznimi belimi zidanicami in tu in tam kaka cerkvena. Nekdaj je bilo — kot drugod po Slovenskem — vsepolno cerkva, pa bore malo šol; danes pa ima že skoro vsaka občina svojo šolo.

Belokranjci se danes oblačijo kot ostali Slovenci. Narodne noše so že skoro popolnoma izginile, kakor počasi izginevajo razni narodni običaji: "Črni Jurij", "Koledniki" in drugi. Tudi po svetu hrepene, kakor vedno, in če bi bile priseljeniške "šrange" dvignjene, bi imeli kmalu v svoji sredi polovico prebivalstva moškega spola od 15. od 45. leta in precej brhklih Belokranjcev. Tako pa samo sanjajo o Ameriki.

Ameriški Belokranjci pa naj ne pozabijo na svojo staro domovino in ne na svoje, ki so jih tam pustili. Bela Krajina jim ni ničesar dolžna, a — če smo odkritosrčni — moramo priznati, da smo mi dolžniki domovine.

Legenda o odrešenikih

Kozma Teleban.

TISTE dni se je dogodilo, da je prišel prerok, in je rekel ljudem v Kokali: Čujte, bratje in sestre, zapisano je, da bo na svetu silno slabo kadar brat ne bo več poznal brata, in tedaj pridejo od nekdaj novi odrešeniki. Ne bodo pa to odrešeniki, ki bi se žrtvovali za vas, ampak odrešeniki, ki bodo zahtevali, da se vi žrtvujete zanje.

Ko je tako govoril, so ljudje zadremali in ga niso poslušali.

In se je izpolnilo kakor je rekel prerok. Ko je skupina bratov premišljevala, če ne bi bilo dobro podati roko v pomoč drugi skupini ki živi daleč preko morja, so prišli od nekdaj odrešeniki in zavpili na ves glas: Stojte! To kar vi hočete, ne bo podpora bratom vašim, ampak bo pomoč kralju, bo pomoč kapitalistični, korumpirani, bankrotirani monarhiji Koromandiji! In glej, čudo, ljudje, bratje, so se zdrznili in so šli ter poslušali odrešenike. Poslušali pa so jih zato, ker so takrat, ko jim je govoril prerok, spali.

Tedaj se je začela v slavni Kokakolski Napredni Jednoti velika vojna. Tinta je tekla po papirju, brez počitka so švigali prsti po tipkah pisalnih strojev, v velikih zborih Kokakolcev pa so govorili modri in nemodri od jutra do večera in včasih celo od večera do jutra.

Kaj pravzaprav je narobe, je vprašal narod kokakolski, in odrešeniki niso vedeli, kaj bi jim odgovorili. Eden izmed njih, ki so mu rekli modri, je dejal pismarjem in svojim učencem:

Kaj bo znami, če nas bodo Kokakolci spoznali? Če zvedo, da mi nismo odrešeniki? Klonili so glave in so se vsi globoko zamislili. In jim je rekel modri: Napisali bomo proglas narodu. In mi bomo govorili tako kakor narodu ugaja, bomo ga milovali, preštelili bomo njegove žulje ter srage, in ko bo narod to čital, nas bo vzljubil. In prišle bodo množice ter nas pozdravljale, nas — odrešenike!

Bilo je že pozno, in modri je še vedno pisal. Pisal in pisal. Pozvali so enega, ki ni spadal med najmodrejšie, in mu rekli: Podpiši! In je storil tako. Proglas, ki je sedaj v muzeju v zbirki starih listin, se je glasil sledeče:

"Dragi bratje in sestre Kokakolke! Kakor grom je med nas šinila vest, da se zbirajo za deveto goro koristolovci, ki se pripravljajo, da nas napadejo ter izropajo našo slavno Kokakolsko napredno jednoto. Bratje in sestre, ne pustite jim! Mi smo na vaši strani. Bodite vi na naši.

Delavci ste, krvave so vaše roke od težkega dela, a sovražnik nima usmiljenja z vami. Začutil je, da ste si v potu srag, z žuljavimi rokami, prihranili nekaj forintov in sedaj stega svoje nesramne kremplje, da vas oropa.

Bratje trpini, z žuljavimi rokami in z delom v vedni smrtni nevarnosti smo zgradili naš biser, našo slavno K. N. J. Polagoma smo si ustanovili sklade, iz katerih podpiramo bolne in pohabljenе in brišemo solze ubogim vdovam in sirotam.

Ne pustimo niti beliča iz teh skladov v takozvane naložbe v zavode bratov naših v Koromandiji. Glejte, prišli so med vas demagogi in koristolovci, da vas zamotijo. Ali mi ne bomo pustili, da vas zamotijo vse. Branili vas bomo, čuvali bomo nad vami, da ne bo imel nihče onih vstop do našega neprecenljivega sklada.

Glejte, bratje, težki so časi. Komaj smo se naučili čitati, že čitamo, kako nas zmerjajo z ostudnimi imeni v našem lastnem pergamentu v našem glasilu, katerega smo si pridobili v potu neizmernega pomanjkanja, silnega trpljenja in solz.

Ti ljudje, dragi bratje, ki nas psujejo, so zreli za vislice!

Najhujši izmed vseh pa je Vatroslav Ravbar, Priatelj se je v to našo lepo domovino, v to napredno deželo, in že so mu dali koristolovci ključ do naših skladov, ki smo jih znosili skupaj v potu svojega obraza, vsi trudni in lačni, ker smo si pritrgovali od ust, da smo imeli za našo slavno K. N. J. On pa ni dal ničesar. Ni plačeval prispevkov, ni videl naše tuge, ni nam pomagal ko smo bili nagi in bosi.

Bratje, na obrambo! Še je čas. Zahtevajte, da vodstvo, kateremu smo poverili upravo naših skladov, odstopi! To je edina rešitev, kajti to vodstvo ki ga imate ni sposobno, da varuje sadove vaših srag, vašega težkega dela, plod vaših krvavih žuljev.

Mi vam bomo pomagali. Iz ljubezni do vas, dragi bratje in sestre, smo pripravljeni nadomestiti sedanje vodstvo in upravljati vaš biser, vaš ponos, vašo slavno K. N. J."

Ko je tisti, kateremu so rekli, podpiši! podpisal, so dokument še enkrat prebrali in se še enkrat pomenovali.

Dobro je napisano, je rekel tisti ki je podpisal, modri med modrimi pa se je smehljaj. In potem je počasi dejal: Lepo je napisano, da. Toda bojim se, da nam Kokakolci ne bodo verjeli. Ali ker smo začeli, je treba nadaljevati. Če že ne moremo mi blizu, dajmo zagreniti delo onim, ki so blizu. In bomo tudi dosegli, da bo tisto, kar mi ne moremo dobiti pod svojo oblast, razpadlo. Proglas katerega smo ravnokar prečitali, deluje v take namene boljše kot dinamit. Razginal bo mnogim ljudem pamet, da bodo krivo mislili in delali kakor jim bomo ukazali.

Nato so se razšli k počitku, in še v spanju so se smehljali učinkom svoje papirnate bombe.